

A nyárádremetei fészület

Maros-Torda megye egy kis Nyárád-menti havasalji falujának, Nyárád-Remetének¹ római katolikus templomában egy nagyértékű, művészi fészület van, mely szerencsére elkerülte mind az 1916., mind az 1944. év őszén a faluban és környékén dúlt harcok romboló veszélyeit.² Erre a becses emlékre az EMKE úti-kalauz már több mint félszázada fölhívta a figyelmet, s ismételte ezt 1901-ben ennek új kiadása, az Erdélyi Kalauz is.³ A fészületet ezek után főleg a nem messzi Szováta-fürdő kiránduló közönségéből számosan megtekintették. Azonban még igazi jó fénykép se készült róla,⁴ s a szép művel az irodalom annyira nem foglalkozott,⁵ hogy kora ismeretlensége miatt még BALOGH JOLÁN rendkívüli értékű művének⁶ 1943-ban megjelent első kötetéből is kimaradt.

Az EMKE úti-kalauzának figyelem-fölvívó két és fél sorát ID. RIBICEI NEMES ÖDÖN marosvásárhelyi polgári iskolai tanár, később igazgató, rajzoló- és festőművész, a Kalauz egyik munkatársa írta. Ő ismerte Marosvásárhely és környéke műemlékeinek egy részét és Maros-Torda

¹ A XX. századig Köszvényes-Remete.

² Az 1944. évi őszi harcokban a templomot gránátszilánkok érték, de a fészület sértetlen maradt.

³ EMKE úti-kalauz Magyarország erdélyi részében. Kolozsvár, 1891. — EKE úti-kalauz. Kolozsvár, 1901. — Köszvényes-Remetéről az elsőben a 125—26., a másodikban a 171—72. lapon.

⁴ Egy nem elég éles fölvételét 1943-ban az Egyetemi Könyvtárban F. Takáts Zoltán dr., kolozsvári egyetemi tanár által rendezett erdélyi művészeti kiállítás alkalmával láttam a kolozsvári Szent Ferenc-rendieknél. Az Üdvözítőt a fészületen a művész teljesen más felfogásban ábrázolta, mint a kolozsvári Kornis-fészület megrázó erejű művésze. Most a Szent Ferenc-rendnél a fölvételt újra keresve megtudtam, hogy az egy azóta Désre távozott szerzetes testvér tulajdona volt, s a mai posta és közlekedési viszonyok mellett nem volt módomban a fészületről képet szereznem.

⁵ Marosszék két régi feldolgozója Benkő Károly és Orbán Balázs se ír róla. Benkőnek nagyon kevés volt a művészettörténeti ismerete, s vele ilyen irányú érdeklődése is. Orbán Balázs pedig Nyárád(Köszvényes)-Remete környékének erdőiben és hegyein az őskori várak egész láncolatát fedezte föl. Művében, »A Székelyföld leírása« marosszéki (IV.) kötetében (a 93—98. l.) főleg ezekkel foglalkozik, s ezekbe és a fölfedezés örömeibe elmerülve, mivel a falu temploma nem volt régi, meg se nézte. Ott jártában valószínűleg senki olyannal se találkozott, aki a fészületre, s hagyományára fölhívta volna a figyelmét. Így nem tudott s ezért nem írt róla.

⁶ Az erdélyi renaissance. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1943. 4-r 408 l.

megye négy régi templomában másolt az 1890-es években a mészrétegek alól kibontott XIV—XV. századi, — máig is kiadatlan — falfestményeket.⁷

NEMES, aki látta a nyárádremetei feszületet, ezt írja: a művészileg faragott feszületről az a hit, hogy a marosvásárhelyi várbeli templomból került oda, midőn azt a reformátusok elfoglalták.⁸ Ennek a hagyománynak igazsága most már adatokkal is valószínűsíthető, sőt minden jel arra mutat, hogy ez a feszület APAFI MIKLÓSNAK 1537-ben a marosvásárhelyi Szent Ferenc-rendi kolostor templomába elhelyezett drága feszületével azonos.

Ismeretes, hogy a marosvásárhelyi, ú. n. várbeli nagytemplom a reformáció előtt a Szent Ferenc-rend temploma volt. A ferencesek úgy látszik, hogy már Árpádházi királyaink utolsó száz évében megtelepedtek itt; kolostorukról 1316-tól ismerünk írott adatokat. KARÁCSONYI JÁNOS révén azt is tudjuk, hogy Hunyadi János 1444-ben Caesarini Julián biborosnál kieszközölte ennek a kolostornak a marianus ferencesektől való átadását a salvatorianus ferencrendiek kezébe.⁹ Már ez előtt, 1400-ban VIII. Bonifacius pápától a templom számára értékes búcsúkat szereztek, számos kegyúr és végrendelező hívó támogatta azt, sírjaiba sokan temetkeztek, s 1525-ben 13 miséspap, egy növendék és tíz segítőtestvér teljesített benne és a zárdában szolgálatot.¹⁰ Ide temették a XV. század utolsó negyedében a főúri Apafi-család egyik kiváló tagját, APAFI MIHÁLYT, akinek szép csúcsíves ízlésű címeres sír- emlékéét Kolozsvárt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára őrzi.¹¹

⁷ Legelőbb a nagyölyvesit, melyet ő XIII. századnak vélt. Balogh Jolán a XVI. század elejéről valónak ítéli. Azután 1894. március 28. és 29. napján a marosszentkirályi, 1895 tavaszán a marosszentannai református templomok, 1896 nyarán pedig a nyárádszentlászlói unitárius templom 1496 és 1497 évszámú freskóit másolta le. A Kalauzba írt sorok szerzőségét saját magától hallottam.

⁸ EMKE úti kalauz. Kolozsvár, 1891. 125—46.

⁹ Karácsonyi János, Szent Ferenc rendjének története Magyarországon, 1711-ig. I, 203 és II, 114—6. — Itt jegyzem meg, hogy Karácsonyi a marosvásárhelyi várbeli templom építését bizonyíték nélkül teszi 1460 tájára. A templom számbajöhető csúcsíves részletei korábbra vallanak. A legutoljára épült torony külső falára pedig Hunyadi Jánosnak az egykori friss vakolatba metszett neve és a XV. századi arab számjegyekkel valószínűleg a század végén írott 1442 évszám feltehetőleg nem minden ok nélkül került oda, s azt jelezheti, hogy Hunyadi Jánosnak valami köze volt legalább a torony építtetéséhez, mely mindig utoljára épült. Nem lehet kizártnak tartani azt sem, hogy Hunyadi az 1441—42-i győzelmes hadjáratai zsákmányából valamit kedvelt ferencesei marosvásárhelyi temploma vagy tornya építtetésére is juttatott.

¹⁰ Karácsonyi, i. m. I, 203 és III, 114—5.

¹¹ Keöpeczi Sebestyén József, A Becse—Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gr. Bethlen-család címere: Erd. Ir. Szemle V (1928), 76—7 és kny. Erd. Tud. Füz. 13. sz. 10—11. A síremlék képe vo. — A síremlék a templomból rég kikerült. Építőanyaggal s más törmelékekkel együtt a Szent György-uteai papitelek mellől a vár kapubástyája felé vezetett síkator falából jutott abba az anyaghalomba, melyet a temetőörház építésére hordtak össze. Ott találtam meg ezt a beces emléket.

Ide rendelte temetését 1525 elején héderfájai Barlabási Lénárt erdélyi alvajda is, aki a marosvásárhelyi ferenceseknek pártfogója volt.¹² A kolostor jelentőségét eléggé jelzi az, hogy 1535-ben az erdélyi rendházakból szervezett keleti salvatorianus ferencrendi őrséget marosvásárhelyinek nevezték, mivel az ide sorozott szerzetes-házak közül az volt a legrégebb és legnépesebb.¹³

Amikor ez a szervezés történt, akkor már a reformáció jelenségei Erdélyben is mutatkoztak. E mellett azonban a katolikus hívő-buzgalom is élt és áldozott.

A Szent Ferenc-rend történetében két évvel ezutánról olvashatjuk, hogy a salvatorianus ferencrendiek Jászberényben, 1537-ben tartott közgyűlése megengedte az Apafi Miklóstól följánlott drága keresztnek a marosvásárhelyi Szent Ferenc-rendi templomban való elhelyezését.¹⁴ KARÁCSONYI — sajnos — itt nem idézi forrását s a marosvásárhelyi zárda történetének külön elbeszélésekor meg sem említi ezt a nevezetes tényt. Csak könyve többi részéből lehet következtetni, hogy adatait a gyöngyösi Szent Ferenc-rendi zárda följegyzéseiből merítette.

De kevés adat van a közismert művekben és kiadványokban a keresztadományozó APAFI MIKLÓSRÓL is. A Beese-Gergely nemzetségből származó ősi nagy családjának a szakirodalomban csak a XV. század hatvanas éveitől van jó leszármazása.¹⁵ NAGY IVÁN közismert műve e család esetében hiányos s részben kétes. Ez a mű azt az APAFI MIKLÓST, aki a nemzedékrendi számítás szerint a kereszt adományozása idejében szóbajöhet, éppen a marosvásárhelyi templomba temettet Apafi Mihály unokájának jelzi.¹⁶ Más forrásból tudjuk, hogy ő a mohácsi vész után választott két király közül I. Ferdinánd hívei közé tartozott s 1535-ben Bethlen Elek volt erdélyi alvajdával együtt oly szükségben élt, hogy külön hívták fel segítségükre a király figyelmét.¹⁷

Nagyon valószínűnek látszik, hogy APAFI MIKLÓSNAK a Zápolyai János király erdélyi helyzetének 1529 nyarától kezdődött megszilárdulása következtében távoznia kellett birtokairól,¹⁸ s más erdélyiekkel

¹² Teleki Okl. II, 450—5.

¹³ Karácsonyi, i. m. I, 394 és II, 115.

¹⁴ I. h. I, 397.

¹⁵ Karácsonyi, Magyar nemzetségek a XV. századig. I, 213—26.

¹⁶ Nagy Iván, Magyarország nevezetes családai, I, 50.

¹⁷ Egyháztörténelmi emlékek a hitujítás korából. Szerk. Bunyitai Vince, Karácsonyi János és Rapaics Rajmund. III, 65.

¹⁸ A Zápolyai János-párti erdélyi országgyűlések közül az ágotait (1528. március 10), a baráthelyit (1528. június 14), a dánosit (1529. július 12) (ezt sajtóhibából, vagy földrajzi tájékozatlanságból, de mindenesetre tévesen írják a helyesen közölt forrásidézet ellenére dátosinak), továbbá a Medgyesen 1531-ben és 1533-ban tartott három országgyűlést mind az Apafiak délerdélyi ősi birtokai közelébe hirdették, vagy tartották (Magy. Orszgy. Emlékek I, 217—22 és 467—68). Az országgyűlésekre fegyveresen sereglő résztvevők és kíséretük az ellenpártiaknak nem tették ajánlatossá a kiélezett pártviszonyok között a közelben az otthonmaradást. Nagyon valószínűnek látszik, hogy Apafi Miklós súlyos szükségbe jutása elmenekülésével és idegenben élésével áll összefüggésben.

együtt ő is a menekültek nehéz sorsában osztozott. Súlyos helyzetében talán fogadalmat tett, vagy mint buzgó hívőt és műszerető lelket a drága kereszt sorsa aggasztotta és ezt kívánta biztosítani az akkor még szilárdan álló marosvásárhelyi zárda hitszigetén, hová lelkét nagyatyja sirja és síremléke, bizonyára patronus-hagyományok s e mellett a környéken élő rokonságba helyezett bizalma is vonzotta és irányíthatta.¹⁹

Amint a határozatból látszik, a Szent Ferenc rend ismerte a drága kereszt értékét, s örömmel gazdagította vele legnagyobb székelyföldi templomát.

Ismeretes aztán, hogy a reformáció előretörésével 1556-ban a rend elveszítette marosvásárhelyi kolostorát. Kolozsvárt a domokosrendiek és a ferenceseket 1556. március 15-én űzték ki a zárdáikból.²⁰ E tájban történhetett a marosvásárhelyi ferencrendiek kiűzése is. Két szomszéd falu két fő birtokosa, koronkai Mihályfy Tamás és székelyfalvi Polyák Boldizsár, a marosvásárhelyi templomból a szerzeteseket kizavarva, a lutheránus hitnézetű KÁLI BALÁZST tette be oda papnak, kit így Marosvásárhely első protestáns papjának kell tekintenünk.²¹

Kérdés azonban, hogy az Apafi Miklós-féle keresztet ekkor, vagy más ilyen forradalmi esemény következtében vitték el a marosvásár-

¹⁹ A XV. századi Apafi Mihályon kívül minden valószínűséggel erős kapcsolata lehetett a zárdával Apafi Miklós apja testvérének, Apafi Lénárt-nak is. Ez Maroszáéken Madarasi leányt vett el, ott lakott, s 1492-től 1513-ig négyszer volt a szék főhadnagya (1492, és 1498, 1511 és 1513), kétszer főbírája (1505 és 1508) s Maroszáék részéről jelen volt az 1506-i híres agyagfalvi székelygyűlésen is (Székely Oktl. II, 139–42 és I, 316). Az ő védőszentje Szent Lénárt lévén, lehetséges, hogy a marosvásárhelyi református templom déli kapujának ívmezejébe a megláncolt Szent Lénárt kinoztatását ábrázoló freskó festése is valamilyen kapcsolatban van vele. A Marosvásárhely múltjáról 1942-ben tartott előadásomban a freskó valószínű donatorául még Barlabási Lénárt alvajdát föltételeztem, aki a ferences-kolostor egyik patronusa volt. Ma az Apafi kapcsolatok ismerete mellett valószínűbbnek vélem Apafi Lénárt-nak, vagy hozzátartozóinak közreműködését a freskó létrejöttében. A képen látható országcímer, paizsformák és a a renaissance nagybetűk alakja mind Apafi Lénárt és Barlabási Lénárt szerepkora, azaz a kép XVI. század első negyedéből való származása mellett szólnak. A kép restaurátora az Apafi és Barlabási Lénárt kapcsolatait a zárdával és Szent Lénárttal egyaránt nem ismerve, egy ismeretlen Krisztus-legenda alaptalan föltevésében, a földön heverő Szent Lénártot Krisztus-fejjel restaurálta. Apafi Lénárt-nak három fia, György, Márton és László közül az első 1538-ban Maroszáék kapitánya volt. Valószínűleg már előbb is viselte ezt a tisztséget, s így Apafi Miklós a kereszt sorsának figyelemmel tartásában reá is számíthatott. — Az Apafi-család levéltárának nagy része egyébként a család kihalásakor a Kincstári Levéltárba került, s ennek átkutatása és feldolgozása esetén a leszármazáson kívül még sok más érdekes kérdés is tisztázható lehet.

²⁰ Pokoli József, Az erdélyi református egyház története I, 90. — A szerzetesek kiűzése kétségtelenül összefügg Kálmáncsehi Márton debreceni plébános akkori itteni megjelenésével és demagóg-ízű szereplésével. Ezt Pokoli a következő fejezetben tárgyalja, anélkül azonban, hogy az 1556 tavaszi kolozsvári eseményeket összefüggésbe hozná vele, holott összefüggésük világos.

²¹ Karácsonyi, i. m. II, 116.

helyi templomból Remetére. A lutheranusok ugyanis az oltárt és a keresztet meghagyták a templomokban. Megtörténhetett tehát, hogy a marosvásárhelyi ferences-templom elfoglalásakor az Apafi-féle feszület érintetlenül a helyén maradt. Viszont az is megeshetett, hogy a másutt történt rombolások hírére óvatosabb lelkek a nagybecsű emléket előre biztonságba igyekeztek helyezni s a forrongó városból csendes, félreeső faluba vitték.

Annyi bizonyos, hogy a reformációval felbolygatott lelkek forrongása szakadatlanul tovább tartott, s Erdélyben a magyarság tömegei a kálvinizmus felé sodródtak. Ennek ereje Melius Péter föllépésével folyton nőtt, úgy, hogy az 1564. június 4—11. tordai országgyűlés a református vallást törvényesen is elismerte. A forrongás azonban ezzel nem szűnt meg, s a kártevésre sokszor hajlandó tömeg több helyen erőszakosságokra ragadtatta magát. Kolozsvárt 1565 tavaszán a Szent Mihály-templomból kihányták az orgonát. Gyulafehérvárt ugyanekkor a székesegyházban lerombolták az oltárokat, összetörték a két orgonát, a képeket és szobrokat, s Nagyváradon is a hasonló pusztítást csak az odaérkezett János Zsigmond személyes erélyes föllépése akadályozta meg. Székelyudvarhelyen is e tájban égették meg a templom ékességeit.²²

E zavargások és kártételek híre mindenfelé eljutott, s lehet, hogy ha az Apafi-féle feszület addig a helyén is maradt, ekkor az elpusztítástól féltve, valószínűleg igyekeztek megmenteni. A nagyértékű műkincs elvitelét Marosvásárhelyről ezek alapján 1556-ra vagy 1565-re tehetjük.

Lehetséges, hogy a feszületet a reformációtól érintetlenül maradt Csíkba akarták átmenteni, s Marosvásárhelyről arra indították útbá, amerre a havasi ösvényeken a Nyárad felső vidékének római katolikus hívei a híres csíksomlyói búcsúkra ma is járnak. Valami okból aztán a kereszt ott maradt Remetén. De épen úgy lehet, hogy a feszületet egyenesen ide, e félreeső, akkor egészen eldugott faluba²³ vitték elrejtetni,

²² Pokoli, i. m. I, 171—2 és 175.

²³ Nyárad — régebben Köszvényes — Remete csak a szakadátvölgyi országút és a nyáradvölgyi kisvasút kiépítésével kapcsolódott be a forgalomba. Azelőtt félreeső havasalji község volt, melynek háta mögött a Görényi havasok és a Hargita felé már csak Marosszék több mint 30.000 holdas közös erdeje következett. Ezen a vidéken a Nyárad mellett a pápai tizedjegyzékben (1331—35) csak Szentmárton nevével találkozunk. Ennek régi Csík-szentmárton nevéből a csík a törökben véget, határt jelent, s bizonyosság arra, hogy ez a község és egyháza valaha Marosszék szélén állott. A Nyárad mellett fölötté alakult egyházközségek mind később keletkeztek s Köszvényes kivételével egészen a reformációig majd mind Szentmárton filiái voltak. Midőn az anyaegyházközség a XVI. században unitáriussá lett, ezek római katolikusoknak maradvá, rendre önállósultak. Ennek időpontját adja az 1913. évi erdélyi róm. katolikus Schematizmus. Szentmárton leányegyházai közül a szomszéd Vadás és a távolabbi Iszáló csak a XVII. század második felében önállósult. Búzaháza a XVII. században lett katolikusból unitáriussá. A Nyárad-szentmártonon felüli községek közül a legrégebbi okleveles adatot Köszvényesről és plébánosáról 1484-ből ismerjük [Szék. Okt. I, 243—47]. A többiek mind

azzal, hogy itt biztonságban maradhat, s veszély vagy szükség esetén akár a havasokba, akár Csíkba elrejtésre tovább lehet szállítani. Ma már a Marosvásárhelyről való elkerülés körülményeit adatok hiányában nem lehet teljesen tisztázni, de a fészület megmentőinek és őrizőinek csak hálával tartozunk, hogy Maros-Torda megyének e nemben ma már egyetlen, és országos viszonylatban is nagy értékét szerencsésen megmentették és megtartották.²⁴

KELEMEN LAJOS

az 1567-i dénáros adóösszeírásban szerepelnek legelőbb. Remetének az Apafeszület odavitetésekor minden valószínűség szerint még csak kápolnája lehetett. Az egyházközség csak 1783-ban önállósult [schematizmus. 1913, 191]. 1562-től 1601-ig ez a falu a görgényi várhoz tartozott. Mielőtt 1601-ben az ország rendei, majd az év végén külön kiváltságlevéllel Báthory Zsigmond is a maroszeiki székelyek harmadik rendjét felszabadította [Szék. Okl. V, 168–71. l.], rendszeren sokan vonták meg magukat a Szék-havasa aljában fekvő falukban, honnan keresésük, vagy háborús veszély esetén könnyen az erdőkbe menekülhettek. Ez egyik oka annak, hogy némely havasalji falu népsége időnként hirtelen megnövekedett. Az 1602-i és 1603-i Basta-féle összeírások tanúsága szerint Remete a környék legnépesebb falva; innen ugyanis 1603-ban 42 hadköteles esküszik föl [Szék. Okl. V, 257]. Azonban a termelőhatár sovány írtásföldjei mellett a szabaddá lett nép csak szegény marad, főleg állattenyésztésből élt s nehezen viselhette volna az önálló egyházközség terheit. Ez egyik és fő-oka az ily helyeken a késői önállósulásnak. Az erdők régi kiterjedésére pedig ezen a vidéken jellemző, hogy még 1916 október elején ott jártamkor Deményháza alsó végétől a Marosvásárhelyre vezető út mellett a falu felé, a legelőn, mint az egykori erdő maradványa, tucatnyi magános, többszázéves tölgyóriás állott. Egy ilyen faóriás másfél vagy két méternyi megmaradt törzsalját természetes kapufélfának használták a falu vége egyik szegényes külsejű telkén. Midőn 1937 szeptemberében utoljára jártam arra, hogy lefényképeztessem azokat, sem ezt, sem a tölgyóriásokból egyetlen darabot se találtam már meg.

²⁴ Szinte hihetetlen, hogy a nyárádrémetei parochiának, vagy 1783 előtti anyaegyházának, a köszvényesi parochiának, esetleg a közeli mikházai Szent Ferenc-rendi zárda domus históriájának följegyzései ne említsenek valamit a keresztnek a szájhagyomány révén fönmaradt eredetéről. A kereszt eljövendő és várva várt műtörténézésének ezeket, de ezeken kívül meg kell vizsgálnia azt a kérdést is, hogy ez a becses emlék vajjon nem a Veit Stoss, vagy az ő Erdélyben is dolgozott fiai alkotás-e?